

آموزه‌های قرآنی در آینه شعر پروین اعتصامی

سهیلا لویمی*

فرخنده بهامیریان قهفرخی**

چکیده

یکی از خصوصیات بارز سروده‌های پروین اعتصامی، بهره‌گیری از آیات کریمه و نورانی قرآن مجید می‌باشد که بر حشمت و شکوه سروده‌های او دو چندان افزوده است و او را در جوانی در ردیف «اشعر شاعران» عصر خویش قرار داده است. راز ماندگاری نام پروین در آسمان ادب پارسی را باید در اعتقاد شاعر به قرآن مجید و حقایق عملی و زندگی معنوی و حیات عرفانی او جست و جو کرد، به گونه‌ای که این صفت برتر، دیوان شعر او را به یک رساله اخلاقی استوار، تبدیل می‌نماید و شعرش را مکتب خانه‌ای برای ادب آموزی و تعلیم و تربیت راستین، نشان می‌دهد. وی با طبع بلند و ضمیر منیر خود، آب حیات و مانده آسمانی قرآن را گرفته و با ذوق هنری خود آمیخته و به رشته نظم کشانیده است و در این مسیر برای تأثیر بیشتر نصایح و موعظه‌های تربیتی خود، از تمثیلات و داستان‌های قرآنی و جذابیت‌های خاص آن به نحو احسن استفاده نموده است. در این مقاله، نگارنده بر آن است که تعالیم و آموزه‌های قرآنی را که در جای جای دیوان پروین اعتصامی منعکس و جلوه‌گر می‌باشد، مورد بحث و بررسی قرار دهد.

کلید واژگان: قرآن، پروین اعتصامی، دیوان شعر، تعلیم و تربیت، نصایح

مقدمه

قرآن کتابی است که به زبان آشکار (سوره نحل / آیه ۱۰۳)؛ برای بشارت متقین و ترساندن ستیزه گران (مریم / ۹۷) و به زبان مردم (ابراهیم / ۴) نازل شده است. اگر مردم از فرامین آن پیروی کنند و به آنچه که رسول آورده عمل کنند و از آنچه نهی کرده بپرهیزند (حشر / ۷) و بعد از قبول و اطاعت از خداوند استقامت کنند، فرشتگان بر این افراد نازل می‌شوند. (فصلت / ۳۰)

* کارشناس ارشد زبان و ادبیات فارسی و عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهواز

** کارشناس ارشد زبان و ادبیات فارسی و مدرس دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهواز

قرآن کتاب هدایت است و در سخت ترین و بدترین شرایط زندگی مونس و آرامش دهنده دل‌های ماست (رعد ۲۸) و هدیه‌ای است از طرف خداوند که برای هدایت انسان فرستاده شده است؛ هرچند این کتاب به مطالب اخلاقی، احکام شرعی، مسائل اجتماعی و... هم پرداخته است؛ اما هدف اصلی این کتاب هدایت بشر از جهل و ظلمت به معرفت و نور است (ابراهیم/۱) هدف آن هدایت مسلمین (نحل/۱۲)؛ بلکه هدایت مردم می باشد. (آل عمران/۱۴)

ادبیات کهنسال کشورمان، با توجه به تعالیم و آموزه‌های والای قرآن کریم، چنان مفاهیم گوناگونی را از این سرچشمه‌های پربرکت الهی، وام گرفته که بدون آشنایی با قرآن، آگاهی نسبت به تمامی زوایای سروده‌ها و نوشته‌های شعر و نویسندگان ایرانی به امری محال مبدل شده است؛ از طرفی، این تأثیرپذیری تنها به حوزه مفاهیم محدود نشده و حوزه علوم ادبی و چگونگی به کارگیری کلمات و کیفیت کلام را نیز در بر گرفته است. مضامین و آموزه‌های قرآنی رکن اصلی و جدایی ناپذیر نظم و نثر فارسی به شمار می‌رود و در حقیقت پویایی ادبیات فارسی به سبب توجه به همین آموزه‌های قرآنی است.

پروین اعتصامی یکی از صدها شاعر نامدار عرصه ادب پارسی به شمار می‌رود که با اندیشه‌های حکیمانه خود گوشه‌ای از هنرنمایی‌های خویش را در زمینه متبلور ساختن معانی قرآن و مکتب اسلام به تصویر کشیده است. شعر پروین تعلیمی است و راز ماندگاری نام پروین اعتصامی را باید در اعتقاد شاعر به قرآن مجید و حقایق عملی و زندگی معنوی و حیات عرفانی او جست و جو کرد به گونه‌ای که این صفت برتر، دیوان او را به یک رساله اخلاقی استوار تبدیل می‌نماید و شعرش را مکتب خانه‌ای برای ادب‌آموزی و تعلیم و تربیت راستین نشان می‌دهد.

اخلاق اسلامی در شعر پروین

هر نظام اخلاقی دینی متکی بر وحی قرآن است و این سبب می‌شود که راهنمایی‌های اخلاقی آن، مصون از اشتباه باشد. احکام اخلاقی در حقیقت، بیان‌کننده راه‌های تحقق کمال انسان است. آمر و ناهی احکام اخلاقی خداوند عالم مطلق است.

پروین اعتصامی به عنوان شاعری منتقد، نه انقلابی و سرکش و به علت گرایش‌های خاص روانی و شخصیتی، بر آن بود با ارزش‌ها و اندیشه‌های حکمی و اخلاقی، شخصیت مردم را به سمتی سوق دهد که ضمن مقاومت در برابر بی‌رسمی‌های اجتماعی، به فکر رستگاری اخروی باشند؛ از این رو الگوهای اخلاقی که پروین در شعر خود به آن‌ها توجه کرده، می‌تواند بازتابی از اوضاع اجتماعی عصر وی باشد. پروین شاعر تربیت و اخلاق است؛ اما تربیت و اخلاق او مبتنی بر اندیشه‌های عرفانی است. آن چه مطلوب اوست و به اعتقاد او استقرار عدالت و غلبه خیر و محبت را در عالم ممکن می‌سازد، تربیت اخلاقی است که بین ایمان و عمل تعادل به وجود می‌آورد و زندگی انسانی را از حد ارضای شهوت‌ها و نیازهای مادی برتر نشان می‌دهد. (زرین کوب، ۱۳۷۲: ۳۶۹-۳۷۲)

در دیوان پروین، تعابیر دینی و عرفانی فراوانی یافت می‌شود که دلیل این امر در وهله نخست عبارت است از: تعابیر دینی و اعتقادی که در لابلای گفتارهایش موج می‌زند و در اشعارش هم به صورتی

متعدد از آنها یاد می‌کند و در رساندن پیام‌های اخلاقی و انسانی، از آنها بهره‌های مکرر می‌گیرد؛ مثل تمثیل‌های قرآنی، اسماء پیامبران، انبیاء و اشاره‌های گوناگون به داستان‌های قرآنی و اساطیر تربیتی و... که باورهای دینی دارند. اشارت‌های قرآنی دیوان پروین، تکرار واژه قرآن، یادکردهای عالمانه از سوره قرآن همانند: «تبارک» و «طه» و «یاسین»، حضور معرفت‌مندانۀ قرآنی در گفتار و سروده‌هایش، آگاهی وی از مفاهیم ناب قرآنی، کثرت واژگان و اصطلاحات شرعی و... همگی مؤید انس اعتقادی و اطلاع و آشنایی روحانی و آگاهی‌های جالب و جامع او از اسلام و آیین بندگی، معرفت ریشه‌دار و شخصیت جامع و مانع و کامل اخلاقی و دینی و روحیۀ حکمی و اعتقادی و تقید مذهبی پروین است. در یک جمله، باید درخشش انوار تعالیم عالیه قرآنی و روایی و حکمت علمی و عملی و اخلاقی، سیاسی و تربیتی را از ویژگی‌های برجسته و ممتاز شعر پروین برشمرد (فیضی، ۱۳۸۳: ۲۱۵)

بهره‌گیری از تمثیلات قرآنی

خداوند در قرآن چنین می‌فرماید:

« تَلْكَ الْمَثَلُ نُضْرِيهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالَمُونَ »

(قرآن، سوره عنكبوت: آیه ۴۳)

تمثیل‌ها داستان‌های آموزشی‌اند که به صورت غیر مستقیم؛ اما بسیار با قدرت به مثابه یک وسیله حمل و نقل، معانی متفاوتی را برای بازسازی تجارب فرد و ارائه‌نگاهی نو از منظری غیر عادی ارائه می‌کنند (صاحبی، ۱۳۸۵: ۶۳) تمثیل به انسان کمک می‌کند تا به جهان و دنیای خود با نگاهی متفاوت و نوین نگرسته و آن را درک کند، با وجود چنین ویژگی قدرتمندی از تمثیل و همچنین اهمیت آن برای تغییر دیدگاه‌ها، دیوان پروین را می‌توان آکنده از انواع و اقسام تمثیلات دید؛ تمثیلاتی که مشکلات فردی و اجتماعی را در قالبی دیگر به خواننده ارائه می‌کند و این به خواننده، این امکان را می‌دهد که رنج و الم کمتری را تجربه نموده و به طور غیر مستقیم به مشکلات و مسائل خود پی برده و در جهت حل آن اقدام نماید، در واقع وی در سروده‌های خویش برای تأثیر بیشتر نصایح و موعظه‌های تربیتی خود، با استمداد از قرآن و مفاهیم مربوط به آن، از تمثیلات ناب استفاده نموده است.

خداوند در قرآن کریم، بر پایه طبایع و خصوصیات عنصری، جمادی، نباتی، حیوانی و طبایع و صفات انسانی تمثیلاتی را ارائه نموده است. تمثیلاتی مانند: آب، آتش، باد، خاک، سنگ، گاو، عنکبوت و... (آیه ۱۷۵ بقره، آیه ۲۶۱ بقره، آیه ۱۷۶ اعراف، آیه ۷۵ نمل) پروین نیز به تبع از قرآن، در دیوان خویش این تکنیک و روند ادبی را به قصد تعلیم و تأدیبه خوبی به کار گرفته است؛ مناظراتی مانند: روباه نفس، ماکیان و روباه، بلبل و مور، پیل و... گویای این مطلب است.

نحوه به کارگیری آیات قرآنی در دیوان پروین

پروین کاربرد آیات قرآنی را در اشعار خود به دو صورت آورده است یکی به صورت اقتباس (آوردن آیه و یا بخشی از آیه) و دیگری به صورت استفاده از یک واژه قرآنی:

تشنه سوخته در خواب ببند که همی به لب دجله و پیرامن کوثر گردد (دیوان، ۱۳۷۹: ۵۰)
 کوثر مقتبس از آیه ۱ سوره کوثر می باشد: انا اعطیناک الکوثر.
 تا کی این خام فریبی تو نه یا جوجی چند بلعیدن مردم تو نه ثعبانی (دیوان، ۱۳۷۹: ۹۷)
 بیت اشاره دارد به آیات زیر دارد:
 قالوا یا ذاالقرنین ان یا جوج وما جوج مفسدون فی الارض فهل نجعل لک خرجا علی ان تجعل
 بیننا و بینهم سدا (دیوان، ۱۳۷۹: آیه ۱۸)
 « فالقی عصاه فلذا هی ثعبان مبین» (سوره شعرا: آیه ۲۶)

استفاده از ترکیب‌های قرآنی

ساحر، فسون و شعبده انگار در نور تجلی و ید بیضا را (سوره شعرا: آیه ۲۲۷)
 نور تجلی مقتبس است از آیه ۱۴۳ سوره اعراف: ولما جاء موسی لمیقاتنا و کلمه یده قال رب ادنی
 انظر الیک قال لن ترانی و لکن انظر الی الجبل فان استقر مکانه فسوف ترانی فلما تجلی یده للجبل
 جعله دکا و خر موسی صعقا.
 ید بیضا مقتبس است از آیه ۱۰۸ سوره اعراف: ونزع یدها فلذا هی بیضاء للناظرین. و آیه ۱۲ سوره نمل:
 و ادخل یدک فی جیبک تخرج بیضاء من غیر سوء.

به صورت تلمیح و اشاره

تلمیح در اصطلاح بدیع آن است که گوینده در ضمن کلام به داستانی یا مثلی یا آیه و حدیثی معروف
 اشاره کند (همایی، ۱۳۸۰: ۳۲۸):
 بر تن خاکی دمیدم جان پاک خیرگی ها دیدم از یک مشت خاک (همایی، ۱۳۸۰: ۱۷۷)
 مفهوم بیت اشاره دارد به آیه ۲۹ سوره حجر: فلذا سویته و نفخت فیه من روحی
 نیست راه کج ره حق جلیل کجروان را حق نمی گردد دلیل (همایی، ۱۳۸۰: ۱۷۷)
 مفهوم بیت اشاره دارد به آیه اول سوره فاتحه: اهدنا الصراط المستقیم.

تلمیح به داستان زندگی پیامبران

روش قصه گویی مختص سن خاصی نیست. مهم‌ترین دلیلی را هم که می‌توان برای این مدعا آورد،
 استفاده برجسته قرآن از این روش است. تاثیر و کارآیی به سزا و منحصر به فرد روش قصه گویی در
 قرآن کریم به عنصر خیال که خمیر مایه قصه گویی است، بر می‌گردد. چیزی که در وجود هر انسانی
 در سطوح متفاوت وجود دارد؛ به همین جهت، با جرأت می‌توان گفت کاربرد وسیع قرآن از روش
 قصه گویی، مهم‌ترین عامل جلب مخاطب بوده است. قرآن در بیان مفاهیم و آموزش‌های مورد نظر خود
 از حدود ۲۶۸ قصه بهره برده است؛ البته نباید از نظر دور داشت که قصه‌های قرآن دارای ویژگی‌های
 دیگری نیز هست که این اثرگذاری و جذابیت را به حد اعلا رسانیده است، از آن جمله می‌توان موارد

حقیقی و واقعی بودن - مفید بودن و نمادین بودن را یاد آور شد.

قصه‌های قرآن حقیقی و واقعی است یعنی در نقل آن به کلی از گزاره گویی و اغراق غیرمنطقی که خصایص افسانه‌ها و اساطیر است پرهیز شده و از این دریچه، اعتماد کامل و تام خواننده و مخاطب را به خود جلب کرده است. قصه‌های قرآن، در صدد بیدار کردن بشر و جدا کردن او از مشغله‌های غفلت آور زندگیت. بشر به راحتی می‌تواند پنندهای حکایات قرآن را در حیات روزمره خود به کار ببرد و به سرعت راهی را پیماید که احتمال انحراف و خطا نیز در آن وجود ندارد و باروش‌های تجربی امکان پذیر نیست و بالاخره این که قرآن حکمت‌های فراوانی را در قالب جملات و داستان‌های کوتاه بیان کرده که خود این ظرفیت بیان داستان‌ها، به راستی در جایگاه خود گویای اعجاز قرآن است.

در شعر پروین، با داستان‌های قرآنی فراوانی برخورد می‌کنیم که اگر بخواهیم همه این داستان‌ها را در این مقال ذکر کنیم بی شک باید حجم وسیعی از دیوان وی را نقل کنیم؛ داستان‌های نظیر داستان آدم و حوا (ص ۲۰)، یوسف (صص ۲۹ و ۱۱۳ و ۳۶۲) عیسی (ص ۲۰)، اسماعیل (ص ۹۹)، نوح (ص ۱۱۳)، ابراهیم (ص ۵۷) و....

به عنوان مثال؛ وی داستان تولد پیامبری مانند حضرت موسی و داستان برخورد حضرت سلیمان با مورچه ای در وادی مورچگان را در قالب مثنوی‌هایی نظیر لطف حق و سعی و امل این چنین بازگو می‌کند:

مادر موسی چو موسی را به نیل	درفکند از گفته رب جلیل
خود ز ساحل کرد با حسرت نگاه	گفت کای فرزند خرد بی گناه
گر فراموش کند لطف خدای	چون رهی زین کشتی بی ناخدای...

(اعتصامی، ۱۳۸۵: ۳۱۸)

کل داستان در این مثنوی تلمیحی است به آیات ۳۷ تا ۳۹ سورة طه: « ولقد منا علیک مرآ اخری
لذ اوحینا الی امک ما یوحی ان اقد فیہ فی الیم فلیقہ الیم بالساحل یاخذہ عدولہ و عدولہ و القیت
علیک محبه منی و لتصنع علی عینی»

یادر مثنوی سعی و امل که با این بیت آغاز می‌شود:

به راهی در، سلیمان دید موری که با پای ملخ می‌کرد زوری (اعتصامی، ۱۳۸۵: ۲۲۱)
بیت اشاره دارد به آیات ۱۷ و ۱۸ سورة نمل: « حتی اذا اتوا علی واد النمل قالت نملة یا لها النمل
ادخلوا مساکنکم لا یحطمنکم سلیمان و جنوده و هم لا یشعرون»

آموزه‌های قرآنی در شعر پروین

« وعلیک بکتاب اللہ فانه الحبل المتین و انوار المبین و الشفاء النافع و الری و العصمه للمتمسک و النجاة
للمتعلق» من قال به صدق و من عمل به سبق» ترجمه:

روی آوردن به کتاب مقدس الهی بر شما ضروری است؛ زیرا که قرآن پیمان محکم و استوار الهی است که هیچ وقت گسسته نمی‌شود و نور روشنگر خدا و شفای سودمند است که انسان را از دست درد

ضلالت و گمراهی درمان می بخشد... آب زلالی است که تمام تشنگی‌ها را سیراب می کند و بهترین دستگیر برای هر انسان متمسکی است و بالاخره وسیله نجات هر کسی است که به آن چنگ می زند، هر کس بر مبنای قرآن سخن بگوید هیچ گونه اغراق و ناراستی در سخن او یافت نمی شود و هر کس بر مبنای قرآن عمل نماید بر دیگران سبقت می گیرد (داریوش، ۱۳۶۱: ۸۰۲).

یکی از خصیصه‌های بارز شعر پروین، بهره‌گیری از آیات قرآن مجید است که به سروده‌های این بزرگ بانوی ادب پارسی شکوه و عظمت خاصی می بخشد، این بهره‌وری در جای جای دیوان او منعکس و جلوه گر می باشد که می توان به معانی و مفاهیم زیر اشاره کرد:

(۱) ذکر و یاد خدا در نتیجه آزاد و آرام زیستن در پناه تعالیم الهی.

(۲) اصل قرار دان سعی و تلاش مستمر.

(۳) قناعت و رضایت و عدم شکایت از گردش روزگار در حین تلاش مداوم و کسب کمالات.

(۴) طلب کردن علم و دانش و هنر در معنای راستین و الهی آن.

(۵) کسب تقوی و پرهیزگاری واقعی در مرتبه اعتقاد و عمل.

(۶) بیزاری از ظلم و ستم.

(۷) نفس اماره و پرهیز از آن و خطر اضلال و اغوای شیطان و ابلیس.

(۹) حقیقت محوری (اکبری، ۱۳۸۰: ۱۰۶)

شناختی که پروین اعتصامی از قرآن داشته، در اشعارش به وضوح نمایان است. او در بیت زیر قرآن را دبیرستان اخلاق یعنی مرکز تعلّم تمام کمالات بشری معرفی می نماید:

تورا فرقان دبیرستان اخلاق و معالی شد چرا چون طفل کودن زین دبیرستان گریزانی

(اعتصامی، ۱۳۷۸: ۱۷۰)

بی تردید حضور آموزش‌های قرآنی در گفتار و سروده‌های شاعر دینداری چون پروین، اتفاقی نبوده و از معرفت‌هایی ریشه دار و اعتقاداتی عقلانی استوار است که هیچ اعتقاد راست و شخصیت اخلاقی و دینی بدون آن‌ها سامان و قوام نمی یابد. (فیضی، ۱۳۸۳: ۲۱۵)

پروین با استمداد از قرآن و آموزه‌های قرآنی، جنبه‌های اخلاقی و تعلیمی فراوانی را در شعرش منعکس کرده است که می توان به موارد زیر اشاره کرد:

ترک خودرأیی

خود رأی می نباش که خود رأیی راند از بهشت آدم و حواری (اعتصامی، ۱۳۷۹: ۲۰)

فأکلا منها فبدت لهما سواتهما و طفقا یخصفان علیهما من و ذق الجنة و عصی آدم ذیه

فغوی (طه/۱۲۱)

پیشه کردن تقوی و پرهیزگاری

پروین در قصیده‌ای که با این مطلع آغاز می شود چنین می سراید:

یکی پرسید از سقراط، کز مردن چه خواندستی بگفت ای بی خبر مرگ از چه نامی، زندگانی را
(اعتصامی، ۱۳۸۵: ۳۴۵)

پس از بیان حقایق حکمت آمیز توأم با اندرز و توصیه‌های منطقی چنین می گوید:

به جای پرده تقوی که عیب جان بپوشاند ز جسم آویختیم این پرده‌های پرینانی را
(اعتصامی، ۱۳۸۵: ۳۴۷)

این کلمه پرده تقوی، اشاره صریح به آیه شریفه دارد، جایی که در سوره اعراف می فرماید:
«یا بنی آدم قد انزلنا علیکم لباسا یولای سواتکم و دریشا و لباس التقوی ذلک خیر ذلک من آیات اللّٰه
لعلهم یتذکرون» (اعراف/۲۶).

درزی شود بدوز زپرهیز پوششی کان جامه جامه ایست که خلقان نمی شود
(اعتصامی، ۱۳۸۵: ۱۲۷)

اشاره به آیه ۱۹۷ سوره بقره دارد: **و تزودوا و افانّ خیر الزّاد التقوی.**

پرهیز از نفس اماره

گر سوی تو دیو نفس ره یابد تاریک نمایندت دل روشن
(اعتصامی، ۱۳۸۵: ۴۱۹)

ای دوست دزد حاجب و دربان نمی شود گرگ سیه درون سگ چوپان نمی شود
(اعتصامی، ۱۳۸۵: ۲۱۴)

منظور از دزد در بیت اول و گرگ سیه درون در مصرع دوم آن نفس اماره و آن ابلیس رانده شده
می باشد که در قرآن با شدت تمام از تبعیت و پیروی هر دو نفی شده است:

وما لبری نفسی ان النفس لا ملأه بالسوء الا ما رحم ربی ان ربی غفور رحیم (یوسف/۵۳)

مجاهده و جهاد

بسی مجاهده کردیم در طریق نفاق بین چه بیهوده تفسیر جاهدوا کردیم
(اعتصامی، ۱۳۷۸: ۱۶۰)

والذین جاهدوا فینا لنهدینهم سبلنا (عنکبوت/۶۹)

قناعت

قناعت کن اگر در آرزوی گنج قارونی گدای خویش باش ار طالب ملک سلیمانی
(اعتصامی، ۱۳۸۵: ۸۵)

ان قارون کان من قوم موسی فبخی علیهم و آتیناه من الکنوز ما ان مفاطحه لتنوء بالعصبه اولی القوی إذ
قال له قومه لا تفرح ان الله لا یحب الفرحین (قصص/۷۶).

بازتاب عمل هر کس تنها برای خود او

هنگام زراعت آنچه کشتستی / آنت برسد به موسم خرمین (اعتصامی، ۱۳۸۵: ۱۱۴)
ولانزدر وازدرا ووزر آخری (انعام/۱۶۴)

پرهیز از عیب جویی

گفتا هر آن که عیب کسی در قفا شمرد / هر چند دل فریبد و رو خوش کند عدوست
(اعتصامی، ۱۳۷۱: ۳۳)
چون شانه عیب خلق مکن، موبه مو عیان / در پشت سر نهند کسی را که عیب جوست
(اعتصامی، ۱۳۷۱: ۳۴)
وَلِلَّكُلِّ هَمَزَةٍ لُّمَزَةٌ (همزه/۱)

توصیه به صبر و شکیبایی

از آن زمانه به ما ایستادگی آموخت / که تا ز پای نیفتیم تا که پا و سری (اعتصامی، ۱۳۷۱: ۲۱)
چون نسرین اوفتاده از پای گفتم / که باید صبر کرد و برباری (اعتصامی، ۱۳۷۱: ۵۷)
وإصبروا إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ (انفال/۴۷)

پرهیز از رشوه و ربا

آن سفله ای که مفتی و قاضی است نام او / تا بود و تارجامه اش از رشوه و ریاست
(اعتصامی، ۱۳۷۱: ۳۵۱)
يا ايها الذين آمنوا اتقوا الله وذرُوا ما بقى من الربا ان كنتم مومنين (بقره/۲۷۸)

اخلاص و رزیدن

زهد بانیت پاک است نه با جامه پاک / ای بس آلوده که پاکیزه ردایی دارد
(اعتصامی، ۱۳۷۱: ۳۰۲)
وما امرُوا الا ليعبدوا الله مخلصين له الدين (بینه/۵)

ترک آز

زانگشت آز دامن تقوا سیه مکن / این جامه چون درید، نه شایسته رفوست (اعتصامی، ۱۳۷۱: ۳۴)
ان الانسان خلق هلو عاً (معارج/۱۹)

دعوت به اتحاد و دوری از تفرقه

پندار من ضعیفم و ناچیز و ناتوان / بی اتحاد من تو توانا چه می کنی؟ (اعتصامی، ۱۳۷۱: ۱۷۵)

این قطعه از شعر اشعار صریحی به آیه شریفه «واعتصموا بنحبل اللّٰه جمیعا ولا تفرّقوا» (آل عمران/۱۰۳)

حکمت آمیز بودن خلقت موجودات

او در قصیده «سیل فتنه» می‌سراید:

ای کنده سیل فتنه زبنیادت وی داده باد حادثه بر بادت

تنها نه خفتن است و تن آسانی مقصود ز آفرینش و ایجادت (اعتصامی، ۱۳۷۱: ۱۶۵)

این ابیات اشاره به آیه شریفه ۱۱۵ سوره مؤمنون دارد: «أفحسبتم أنما خلقناکم عبثا و أنکم الینا لا ترجعون» (مؤمنون/۱۱۵)

این موارد بازگو شده و بسیاری از موارد ناگفته و بازگو نشده، حدود بهره‌برداری و تأثیر پذیری پروین را از تعالیم و آموزه‌های قرآن مجید را نشان می‌دهد و اینگونه بهره‌برداری‌ها در دیوان پر از انوار پروین، فراوان آمده است که تبّع وسیع آنها مجال بیشتری را می‌طلبد.

نتیجه‌گیری

پروین دارای شخصیت دینی و اخلاقی و اعتقادی و حتی عرفانی بوده است و به گواهی اشعارش، وی از مبادی و اصول و مسائل اعتقادی و انسانی کاملاً مطلع بوده است و بالاتر از این دارای تشریحی عملی بوده و به احکام تکالیف اخلاقی و عرفانی خود، با دقت عمل، ملتزم بوده است و در اکثر اشعارش به فکر آموزش مسائل اخلاقی، معنوی، علم و دانش به تمام اقشار جامعه بوده است. وی به عنوان یک شاعر متعهد، دارای دغدغه‌های اجتماعی و تربیتی برای مردم زمان خود بود، و برای تأثیر بیشتر اندرزهای تربیتی خود توجه عمیقی به قرآن و تعالیم والای آن داشته است؛ از این رو انس پروین با آیات قرآن و الهام‌گیری او در اکثر اشعارش از قرآن کریم، به گونه‌ای است که روح قدسی الهی در سراسر دیوان او سایه گسترده است. وی در سرودن اشعار تعلیمی خود، از آیات نغز قرآن کریم، به انحاء گوناگون نظیر تلمیح، اقتباس و عقد استفاده نموده است و گاهی این تلمیح‌ها به صورت داستانی کامل در مثنوی‌هایش متبلور شده است.

منابع

قرآن کریم.

اکبری، منوچهر (۱۳۸۰)، مجموعه مقالات نکوداشت پروین اعتصامی، انتشارات تهران.

اعتصامی، پروین (۱۳۸۵)، دیوان اشعار، به اهتمام محمد علی مجاهدی، قم، انتشارات اسوه، چاپ اول.

دیوان اشعار، بکوشش اکبر مرتضی پور (۱۳۷۹)، تهران، انتشارات عطار، چاپ اول.

دیوان اشعار، به اهتمام چاووش اکبری (۱۳۷۸)، تهران، ثالث.

دیوان اشعار، به کوشش بدرالدین یغمایی (۱۳۷۱)، تهران، آرمان، چاپ اول.

- داریوش، شاهین (۱۳۶۱)، ترجمه کامل نهج البلاغه، انتشارات جاویدان، چاپ پنجم.
- زرین کوب، عبدالحسین (۱۳۷۲)، با کاروان حله، تهران، انتشارات علمی، چاپ هفتم.
- صاحبی، علی (۱۳۸۵)، «کاربست تمثیل در شناخت درمانی افسردگی»، بازتاب دانش، شماره دوم.
- فیضی، کریم (۱۳۸۳)، کتاب راز پروین، قم، مطبوعات دینی.
- همایی، جلال الدین (۱۳۸۰)، فنون بلاغت و صناعات ادبی؛ تهران، نشر هما، چاپ نوزدهم.

تاریخ وصول: ۸۹/۴/۱۲

تاریخ پذیرش: ۸۹/۷/۵